

A nemesség borfogyasztása a török hódoltság idején

„Az részegség, az tobzódás, mely igen uralkodjék az magyar nemzetségben, mindennél nyilván vagyon. Mert földkerekségen nem lehet vitézb nemzetség az boritalra, részegségre, tobzódásra az magyar nemzetnél.” E meghökkentő sorokat Károlyi Gáspár írta 1563-ban. Négy és fél évszázad elteltével persze nehéz megállapítani, hogy a bibliafordító prédikátor hitelesen ábrázolta-e az akkoriak iszákosságát. Mindenesetre hasonlóképp vélekedett száz éve a művelődéstörténész Takáts Sándor is: minden nemzet történetében vannak a részegségnek nagy századai, s a magyarok esetében ez a hódoltság korára esett.

Meglehet, hogy a szélsőségeknek ható korabeli források túlzók és általánosítók, mégis figyelemre méltó, hogy a 16–17. század világi és egyházi értelmisége igen egyöntetű véleménnyel van a kortársak ivási szokásairól.

A szétszakított ország tollforgatói összefüggésbe hozták az iszákosságot társadalmi-történeti kérdésekkel, így az ország legsúlyosabb gondjával, a török megszállással is. Ennek okát – többek közt – a mértéktelenségben vélték megtalálni. A „nemzetséges bűn” a magyar történetírásban Mohács óta visszatérő elem, s rögtön előkelő helyet vívott ki a nemzetvesztő bűnök sorában. Elgondolkodtató volt számukra vélt vagy valós – de legalábbis sokat emlegetett – részegeskedésük és a török veszedelem egybeesése. Cserei Mihály szerint „addig ivék a szegény magyar, a józan életű pogány török elborítá szegény hazánkot, s mi még meg sem tudtuk tanulni, hanem pohár mellett való köszöntésekkel akarjuk a török császár hadát megverni”. Az egyháziak hitelvi kérdésekkel kapcsolták össze a mértéktelenséget: a „felfuvalkodás, bujálkodás, kevélység, tobzódás, részegség, paráznaság és egyéb mindenféle fertelmesség” a magyarság évszázados bűnei, s ezekért – miképpen Farkas András soraiból is ol-

PÉRCSY ANDRÁS

vasható – megérdemelt büntetés volt a nyakunkba zúduló török veszedelem: „kezdők bosszantani Istent [...] az Szerém borának nagy torkosságával.”

A részegség racionális okaira kevésbé figyeltek. Közismert, hogy a szabályozatlan folyamatok miatt a vízfogyasztás súlyos járványok okozója lehetett. E magyarázat azonban aligha elégséges, hiszen a kocsmai élet a vezetőkes, tiszta vízzel ellátott városok falai közt is virágzott. De nemcsak a polgárság körében burjánzott a hírhedt szokás: a jobbágyoknak – előállításán túl – a bor elfogyasztásának „terhét” is viselniük kellett. Az exportlehetőségek beszűkülése miatt ugyanis a földesúri borkereskedelem országon belül keresett felvevőpiacot, s őket tette kényszerfogyasztóvá. A maga termelte bort a jobbágyok urbéri szolgáltatásként adta a nemeseknek, majd pénzért kellett visszavásárolnia. S ha már mindegyre rákényszerült, hát szorgosan fogyasztotta is.

A nagy létszámú vitézi réteget az állandó életveszély készítette arra, hogy a feszültséget borral tegye elviselhetővé. Az egységnyi hordók ráadásul megkönnyítették a készletezést és az italforrás adagolását ostrom idején. Komoly borfogyasztóvá vált tehát a társadalom valamennyi rétege, s a kívülállók döbbenetesen írtak az ország akkori lakóinak sajátos értékrendjéről: „azt tartják ők az vendégségben legbötsültebbeknek az ki mindeneknél többet ihatik, és annak tesznek mindenek fe-

let nagyobb tisztességet, aki másokat kiihatik. Sőt, ha oly bor-ivó eshetik közikben aki egy huzomban minden pihe-nés nélkül az ő torkának tsatornáján nagy kupa borokat alá tölthet, azt ő közöttük nagy jutalomra méltónak itlik.” Zvonarics István evangélikus püspök szerint a „részség oly dolog, kit igen ritka ember; aki szégyenlene. Sok, ha megrészségzik, úgy dicsekszik vele, mintha valami jeles vitézi dolgot vitt volna véghez.”

Jobbágy, polgár és vitéz azonban csak sereghajtó lehetett a részeskedés versenyében. A nemesség – legalábbis e téren – a kortársak szerint élenjárónak mutatkozott. Többféle módon is élvezték a bor áldásait, melynek ára nem csupán a gazdasági konjunktúra alatt, hanem a 17. századi visszaesés idején is emelkedett. Már a kocsmáltatási monopólium is tetemes hasznot hozott számukra. A kiváltságosok azonban nem annyira értékesítőként, mint inkább serény fogyasztóként híresültek el. Ilosvai Selymes Péter egyik műve sokatmondóan *A magyar urak híres torkáról* címet viseli, Nádasdy Ferenc *Oratiója* szerint pedig a nemesek „oktalan dísznő részsége a világ előtt nyilván vagyon”.

Ismeretesek a nemesi lakomák elképesztő adatai. Miksa császár koronázási lakomáján borral töltött ezüstveder járt körbe-körbe, amit – ha tele volt – három ember is nehezen mozdított! A szolgálóknak mégis újra meg újra meg kellett tölteniük. Bethlen Miklós erdélyi kancellár a fejedelemség hanyatló korszakának nevezetes borivóiról és lakomáiról írt. Késmárkon, a Thökölyek udvarában „szörnyű vendégség, részség, muzsika, tánc, vadászat, multság telék el tovább egy hétnél [...]. Józanok is voltunk ugyan néha, én és Teleki Mihály, de a gazda és a több vendége körülöttünk minden istenáldotta nap részség volt, és gyakran kétszer is napjában.”

Megfelelő alkalom sokszor adódott ilyesfajta multságra. Születéskor, temetéskor, keresztelőn, „szerelmes leányuknak derekasan keresztényül egybeszerkötetésekor”, vagyis esküvőn mindig kínálta magát a bor, „mert az emberek nem tartják jóllakásnak, ha vendégestül a gazda meg nem részségzik: nem itélik boldog örömmek vagy szerencsés menyegzőnek, melyben mindnyájan meg nem tántorodnak”. Különösen jeles eseménynek számított a szüreti multság: „a tábor szinte kiürült, mivel a szüret és egyéb otthoni dolgai kedvéért az ellen-séggel mit sem gondolva szétszéledt úgy-

szólván az egész nemesség” – írta Szamosközy István Mihály vajda támadására emlékezve.

A borisszaság azonban nem korlátozódott az ünnepi alkalmakra. A fennmaradt adatok általában a nemesség mindennapjairól tájékoztatnak, így ró-luk tudható, hogy rendszeres adagjuk is igen tekintélyes volt. Bethlen Miklós napi egyliteres átlaga meglepően csekélynek számított, s emiatt örökké szomorkás, egykedvű embernek tartották az iszákos kortársak. A részségnek veszedelmes undokságáru cí-mű prédikációjában Pázmány Péter így

Pincebelső a Zemplén megyei Hercegkúton, 1957 (fent)
Hordószánka, Monor, 1960 (lent)

ír: „sovány és ízetlen embernek tartják, aki más ember részségítésére újabb formákat nem tud kitalálni.” A háború és a létbizonytalanság – különösen Erdélyben – egyébként is pazarlásra készítetett: „Az előtt egy tál éték akármely úr asztalán elég volt, most egymás há-tára kell rakni. És az a jó szertartás, mi-dőn rókát szaggat vendégeivel...”

A protestánsok elítélték a hiábavaló és felesleges költekezést, hiszen az „*ef-féle tobzódással hatszor több bor kél el, hogymint a szükség kívánná*”. A boron való takarékoskodás kívánalma azonban nem felekezeti függő. „*Azt a pénzt, melyet torkokra tékozolnak, az ország javául való tanácskozássra és közönséges jónak oltalmára fordítanak: minden ember elhiggye, hogy jobban volna dolgunk*” – javasolja Pázmány Péter is, s a reménytelen helyzetre a rá jellemző képletességgel ad keserű választ: „*ha egy nagy völgybe vinnénk a török császár erejét és reá eresztenénk azt a bort, melyet a sok részegeskedésben megittak, nem kellene sem vízőzön a török veszedelmére, mind a borban halnának meg*.”

Az erkölcsi dörgedelmekek mellett az egészségkárosodás is fenyegetett. A kora újkor magyar nemesei 44-46 év-nél ritkán éltek tovább, s „*ebben az életet borral megrövidítő Bethlen családban* – írta Bethlen Miklós – *másfél száz esztendő alatt ezt az üdőt, a hatvanhét esztendőt, kivált ilyen erő és egészséggel nem érte, mint én egy is*”. Hoszszan sorolta az önálló fejedelemség idején élt felmenőit, akik mind rengeteget bort ittak – egyikük ebéd után rendszerint egyvedernyt –, s többnyire „emberkorban”, nagy szenvedések közepette haltak meg.

Heltai Gáspár már másfél évszázaddal korábban figyelmeztetett a következményekre: „*könnyező és pecsenyés szemek, a büdös lehelletek és fekete fogak, a fájó és nem emésztő gyomor, a reszkető kezek, a vízkóróság, köszvény minden testében, a kólíka és bélnek poklossága, az olajjal származó és túrós lábak. Röviden: minden betegségek a fölette való életből és italból származnak*.” Közvetett veszélyt jelentettek a részegen elszenvedett balesetek és elkövetett gyilkosságok. Nem véletlen, hogy az ilyesmi a jegyzőkönyvek szerint többnyire este vagy éjszaka, tehát huzamosabb mulatozást követően esett meg.

Aki mértéket kívánt tartani, számolhatott mások haragjával és erőszakos, sőt olykor végzetes marasztalásával. Diószegi Bónis Mátyás szerint „*oly erős törvének tartják egészségeikért elköszönt pohárnak meg italát, hogy senki annak elfogadásától nem meri magát mentetetni, vagy akarják, vagy nem, vagy lehet, vagy nem*”. Bornemissza Péter egy elképesztő történettel illusztrálta a közös ivás élményét: „*a fő püspök szolgálja megfult és megholt az*

nagy italba. De az több részeg látván mégis torkába töltötték az ő részét.”

Minden meggyőző érv ellenére az italozás igen korán kezdődhetett. Nem túlzás azt állítani, hogy némelyek előbb tanultak meg borozni, mint járni. „*A gyermekkéket még idején rászoktatják a borra, még a bölcsőben azt adják innya: mert félnek, ha felnevelkednek, nem tanulhatják meg azt innya. Ezokáért idején hozzákezdenek*.” Bethlen Miklósban a tűzkeresztség mély nyomokat hagyott – majd hatvan év múltán is emlékezett rá –, de zsenge kora miatt időpontját ő sem tudta. Annyit írt csupán, hogy „*igen kicsiny koromban*” történt mindez.

A felcseperedő ifjakkal jó esélyük volt hát a kétes örökség folytatására, s a nemesi műveltség kritikusai rendszeresen kifogásolták a tanuló korú ifjak henyeségét és mértéktelenségét: „*mikor fiok annyit tanulhat, hogy hogy egy levélkét tud magyarázni – elég aztán. Azután mindjárt lóra ültetik hosszú sarkantyúval, lakásról-lakásra megyen, eszik, iszik, tobzódik. [...] Törvényt kellene tenni a jobbágyoknak: – tehát annyit tud hozzá, mint a bagoly a Pater Nosterhoz!*” – méltatlankodott Heltai Gáspár. Egy évszázaddal később Zrínyi Miklós is morgolódnivaló volt kénytelen: „*egy magyar úr udvarában beállanak és szerződnek: ott mit tanulnak? innya, mi többet? [...] Az úrfiak szintén ilyenek, az ital a legnagyobb mesterség [...] osztán ha a hús esztendőt alig érik is el, mindeniknek feleség kell*.”

A részegeskedés legsúlyosabb következménye abból fakadt, hogy a nemesiség – a politikai jogok és tisztségek birtokosaként – országos ügyek irányítója volt, s e feladatának az italozás miatt gyakran nem tudott megfelelni. „*Vakmerőség nélkül merem mondani, hogy eleitül fogva, minden veszedelmünknek oka volt az uraknak és tiszt-viselőknél éjjel-nappali részegeskedése*” – állapította meg Pázmány. A részegeskedések az országgyűléseken is szokványosak voltak. Az 1526-os tokaji királyválasztás valósággal borba fulladt, kétségessé téve Szapolyai János megválasztásának jogosságát. A borgőzös diéták gyakorlata töretlenül folytatódott, ami nem is csoda: egy országgyűlésre igyekvő nemes útja hetekig is eltarthatott, s közben gyakorta megszállt atyafiainál. Apor Péter szerint Erdélyben akkortájt nem is volt szükség fogadókra, hisz bármely porta szívesen látta a betérőt. Ha pedig megszálltak valahol – akarták, nem akarták –, inni kellett. Nem

csoda tehát, ha Szentpéteri István prédikátor szerint „*a magyar tanács délig fejfájó, szédelő, délután részeg*”.

„*Délután úr, főember, tábla mind részeg*” – írta Bethlen Miklós is. 1694 júliusában épp csak összeültek az erdélyi rendek, de harmadnap már „*gubernátor uram önagysága itálja miatt az ország öszve nem gyűlhetett*”. Máskor a diéta rögtön ivásba fulladt, de volt, hogy össze sem ülhetett, mert „*némelyek ittak az szokás szerént*”. A fejedelmi hatalom ki is használta a ragyogó lehetőséget, s az 1670-es országgyűlés alatt 23 hordó bort sikerült eladnia az összegyűlteknek.

A kiváltság azonban komoly kötelezettséggel párosult: az ország védelméért a felelősséget elviekben a nemesiség viselte. S hogy a katonáskodásban a józanságnak mekkora jelentősége volt, arra épp egy nemesember, Zrínyi Miklós figyelmeztetett: „*Ha az ellenségnek vagy innepe, vagy más öröme vagyon, az melyben részegeskedik és gondatlan: akkor vagyon ideje, hogy rá menj*.” Másfelől „*a bornak természeti minden titkot kimutatni*”. Ilyesmi pedig előfordult – „*kivált részegségében, mely igen gyakran esett*” –, s Heltai Gáspár így foglalta össze a keserű következményeket: „*a borital után megszalad a nyelvek, és olyant pottyantanak ki, hogy mind magokat és mind egyébekeket vélek egyetembe nagy nyavajába és keserőségbe hoznak. És olyat csácsognak olykor, kit józankorába nagy kénzással sem vallottak volna meg. Ebből támadott az a közmondás, hogy: a részegök, a bolondok és a gyermekék öremest igazat mondanak...*”

A helyzet orvoslása nem ígérkezett könnyűnek. Pázmány szerint „*nehéz a megrögzött szokásból kivenni az embereket, kiváltképp abban az országban, melyben az emberek pincetokok*”. A józanság nem volt olyan társasági elvárás, amelyet legalább az arisztokrácia követendőnek tartott volna. Kérdéses, miképp módosult – vagy módosult-e egyáltalán – a borfogyasztás a török kiszorítása után, de a részegség megítélésében mindenesetre változás következett. A mértéktelenség igénye lassacskán az egész országban meghonosodott, s a 18. század derekára a részegséget legtovább toleráló ország-részt, Erdélyt is elérte. Ekkor írhatta le végre Rettegi György, hogy „*a mostani aetásban az a legdicséretesebb, hogy aki jó hírét-nevét akarja megtartani, a részegeskedésről le kell mondania*”. ♦